

УДК 81+808.53+621.396.7

Н. С. Жмаєва

ЛІНГВІСТИЧНІ РИСИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬО-ПІЗНАВАЛЬНОГО РАДІОДИСКУРСУ

Дослідження присвячено вивченню освітньо-пізнавального радіодискурсу як своєрідного комунікативного феномену, виявленню та систематизації способів мовного втілення його комунікативних особливостей. Констатовано, що дискурсотворчі характеристики освітньо-пізнавального радіодискурсу обумовлюють його мовну репрезентацію, яка має типологічно універсальний характер в досліджуваних мовах (німецькій та українській). Конкретна мовна специфіка виявляється в окремих аспектах зазначених мов у межах аналізованого типу інституційного дискурсу.

Ключові слова: *освітньо-пізнавальний радіодискурс, комунікативні стратегії, тактики, дискурсотворчі характеристики, лінгвістична репрезентація.*

Исследование посвящено изучению образовательно-познавательного радиодискурса как особого коммуникативного феномена, выявлению и систематизации способов языкового воплощения его коммуникативных параметров. Констатировано, что дискурсообразующие характеристики образовательно-познавательного радиодискурса обуславливают его языковую репрезентацию, которая носит типологически универсальный характер в исследуемых языках (немецком и украинском). Конкретная языковая специфика проявляется в отдельных аспектах рассматриваемых языков в рамках анализируемого типа институционального дискурса.

Ключевые слова: *образовательно-познавательный радиодискурс, коммуникативные стратегии, тактики, дискурсообразующие характеристики, лингвистическая репрезентация.*

The study concentrates on the educational cognitive radio discourse analysis. The educational cognitive radio discourse is regarded as a special communicative phenomenon; its communicative parameters linguistic realization means are defined and systematized. It is stated that discourse forming characteristics of the educational cognitive discourse determine its linguistic representation which proves to be universal in the languages under study (German and Ukrainian).

Specific language peculiarities are manifested in certain aspects of the studied languages within the analyzed institutional discourses type.

Key words: *educational cognitive radio discourse, communicative strategies, tactics, discourse forming characteristics, linguistic manifestation.*

Радіокомунікація в сучасному світі є однією з найпоширеніших форм комунікації, засобом масової інформації і одним з основних каналів передачі інформації поряд з Інтернет і телебаченням. Таке положення радіокомунікації приводить до виділення радіодискурсу із загального дискурсивного різноманіття. Дослідження особливостей радіодискурсу та форм мовленнєвого впливу, що реалізуються в межах цього типу дискурсу, дозволяє краще зрозуміти функціонування медіадискурсу та усного розмовного дискурсу в цілому.

Дослідження присвячено вивченню освітньо-пізнавального радіодискурсу як особливого комунікативного феномену, виявленню та систематизації способів мовного втілення комплексу властивих йому комунікативних стратегій і тактик.

Мета дослідження — виявити комунікативну специфіку освітньо-пізнавального радіодискурсу шляхом вивчення властивих йому комунікативних стратегій, тактик і способів їх мовної реалізації.

Говорячи про особливості медіадискурсу, варто відзначити деякі позалінгвальні умови, в яких протікає радіокомунікація і які обумовлюють унікальність даного типу дискурсу: дистантність, опосередкованість, відсутність візуалізації, масовість аудиторії слухачів, всеосяжність, швидкість передачі інформації, зв'язок з часом (одномоментність, необоротність, лінійність, безперервність). Радіодискурс неоднорідний, що викликано діалогічністю і інтерактивністю, створенням текстів і використанням мовних засобів, характерних для різних типів мовлення. Особливості радіодискурсу також обумовлені жанровими та цільовими установками, тематикою програми та форматом радіостанції в цілому.

Позалінгвальні умови, в яких протікає радіокомунікація, типи взаємодії учасників радіокомунікації, прагнення до матеріалізації радіопростору, структурна організація, тематична різноплановість, особливі мовні засоби свідчать про те, що радіодискурс, поєднуючи в собі універсальні риси медіадискурсу, має свої відмінні риси та заслуговує на самостійний статус в загальному дискурсивному просторі.

Основні характеристики радіодискурсу — оперативність, подійність, новизна, актуальність, достовірність і конкретність. Ці якості визначають особливості збору матеріалу, методи його обробки, зміст і форму радіоповідомлення. Відбір інформації проводиться на основі двох головних критеріїв — актуальності і орієнтації на соціальну та особистісну вмотивованість аудиторії. Якщо жанр «новини» орієнтується на масову аудиторію, то жанри передач, що виконують пізнавальну або розважальну функції, орієнтовані на малі групи, різняться за своїми потребами і субкультурами. Найвищий ступінь актуальності цього типу медіадискурсу пов'язаний з поточними подіями (інформаційний радіодискурс) та інформацією, яка розвивається і має продовження — саме цьому критерію цілком відповідає освітньо-пізнавальний радіодискурс, бо пізнання, як відомо, не має меж.

Ключові комунікативні характеристики освітньо-пізнавального радіодискурсу визначені на основі аналізу дискурсотворчих характеристик інформаційних радіопрограм, присвячених сучасним інформаційним технологіям німецької радіостанції «Deutschlandfunk» розділу «ComputerundKommunikation» та першого каналу національної радіокомпанії України, розділ «Інтернет, комп'ютер, звук» (записи 2003–2015 років).

В основу дослідження покладено системотворчі ознаки дискурсу, що дозволяють виділяти його як самостійну категорію комунікації: опис типових учасників, хронотопу, жанрів, цілей, цінностей, стратегій, прецедентних текстів і дискурсивних формул [1: 209].

Аналіз дискурсотворчих характеристик досліджуваного типу дискурсу дозволяє констатувати, що освітньо-пізнавальний радіодискурс характеризується особливим типом відносин між учасниками комунікації. Джерелом освітньо-пізнавального тексту є журналіст, фахівець, який уміє створювати й озвучувати в ефірі публіцистичний текст та вступає в уявний діалог зі слухачем. Адресат має умовно масовий характер, це психологічно і територіально роз'єднана аудиторія. Що стосується вікових обмежень, то специфіка актуалізованої в освітньо-пізнавальному радіодискурсі інформації обумовлює досить широкий віковий спектр потенційного адресата — від підлітка до людини похилого віку. Проте тематична спрямованість освітньо-пізнавального радіодискурсу дозволяє конкретизувати потенційного адресата як людину, відкрити до пізнання нового, здатну критично міркувати.

Тексти радіопередач містять великий обсяг когнітивної інформації, представленої у вигляді адаптованих наукових знань. На перший план виходить урахування комунікативних очікувань адресата щодо тематичної наповненості актуальною інформацією. Адресанти і адресати радіопередач є рівноправними учасниками процесу спілкування, незважаючи на відсутність зворотного зв'язку з боку адресатів. Модусна складова мовленнєвого висловлювання радіоведучого дозволяє впливати на емоції радіослухача, приваблювати його до себе, сконцентрувати увагу на інформації, що звучить в радіоефірі, і повернути увагу до радіостанції в цілому.

Характерною дискурсотворчою ознакою освітньо-пізнавального радіодискурсу є певний хронотоп (постійно фіксований час і місце зустрічі адресантів і адресатів комунікації), цілі (розширити, примножити наявну у адресатів базу знань про сучасні інформаційні технології), джерела прецедентних текстів (спеціальні наукові розробки, дослідження даної сфери) і дискурсивні формули (під дискурсивними формулами розуміються своєрідні функціонально обумовлені мовленнєві звороти, властиві спілкуванню у відповідному соціальному інституті; комунікативні кліше, які в рамках інституційного дискурсу є своєрідними ключами для розуміння всієї системи відносин у відповідному інституті [1]): формули вітання, встановлення контакту, анонсування рубрик радіопередач.

Комунікативна спрямованість освітньо-пізнавального радіодискурсу знаходиться на перетині основних комунікативних завдань засобів масової комунікації (інформувати, просвіщати, розважати) і цілей освіти (поширювати знання, освіту, культуру). Реалізація зазначених комунікативних завдань здійснюється за допомогою комунікативних стратегій і тактик, суть яких полягає в операції над знаннями адресата, над його ціннісними категоріями, емоціями, волею. Комунікативні стратегії і тактики розглядаються як авторські інтенції різного комунікативного масштабу [2]. Комунікативна стратегія співвідноситься з основною метою комунікації, яка формується виходячи з головного комунікативного наміру адресанта, та є сукупністю мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення генеральної комунікативної мети дискурсу з урахуванням умов, в яких протікає комунікація, та реалізується певним набором комунікативних тактик. Комунікативна тактика розглядається як сукупність практичних

ходів у реальному процесі комунікативної взаємодії, що дозволяють досягти поставлених цілей у конкретних ситуаціях, що сприяють реалізації певної комунікативної стратегії. Як прийом реалізації тактик при вербальній комунікації виступають мовні засоби різних мовних рівнів.

Освітньо-пізнавальні інтенції адресанта освітньо-пізнавального радіодискурсу сфери сучасних інформаційних технологій реалізуються за допомогою двох ключових комунікативних стратегій: стратегії навчання, стратегії формування пізнавальної активності аудиторії і комунікативними тактиками: звернення до авторитетного джерела, поширення когнітивної інформації, комунікативної рівності, залучення уваги аудиторії.

Акустичний канал комунікації визначає застосування в медіадискурсі мовних (фонетичних, лексико-граматичних, стилістичних) і медійних (музичного супроводу) засобів. Мовні і медійні засоби в радіодискурсі складаються в медіатекстову єдність і об'єднані спільною функціональною спрямованістю на інформування і вплив.

Ефективна реалізація функції впливу в радіодискурсі обумовлена фактором адресата, його інтересами, потребами і віковими особливостями. Крім того, при створенні радіотекста необхідно пам'ятати, що одержувач усного повідомлення сприймає його тільки одним органом почуттів — слухом, що, відповідно, накладає певні обмеження на вибір засобів оформлення.

Композиційний малюнок освітньо-популярної радіопередачі характеризується універсальністю і повторюваністю і включає в себе вступ, анонс, основну частину, що складається з ряду інформаційних повідомлень, і завершення.

Серед засобів, покликаних чинити психологічний вплив на слухачів, особливо слід виділити такі, як повторення відрізків інформації, чергування чоловічого і жіночого голосу для підтримування уваги аудиторії, фрагментація інформації.

Враховуючи одночасність звукового та змістовного сприйняття інформації, перше висловлювання концентрує увагу слухача на одному факті, але найважливішому. Таким чином досягається настрій слухача і його зацікавленість. Іншим важливим принципом структурування радіопередачі є принцип повторюваності інформації. Це пояснюється складністю сприйняття на слух без опори на попередню

інформованість. Ретельний відбір ключових слів і їх достатність забезпечують адекватне сприйняття інформації та зацікавленість у ній.

Проведений аналіз комунікативних особливостей дослідженого типу дискурсу дозволяє дійти висновку, що сучасний освітньо-пізнавальний радіодискурс є особливим комунікативно-прагматичним феноменом. У медіасфері його положення обумовлене запитом суспільства на отримання пізнавальної інформації, актуальністю поширеної інформації та особливостями функціонування даного типу дискурсу.

Специфіка виділених характеристик освітньо-пізнавального радіодискурсу дозволяє віднести його до інституціонального дискурсу, учасниками комунікації стають люди, які прагнуть до пізнання нового, що постає головною цінністю процесу спілкування. З урахуванням каналу комунікації радіопрограми віднесені до проєктивного типу дискурсу, тобто такого, що реалізується через засоби масової інформації.

Виявлена специфіка дискурсивних параметрів дозволяє зробити висновок, що освітньо-пізнавальний радіодискурс виділяється в дискурсній системі як особлива формація радіодискурсу.

Своєрідність освітньо-пізнавального радіодискурсу обумовлена взаємодією наступних дискурсивних ознак: установки адресантів на просвітництво, жанрової своєрідності радіопередач, суб'єкт-суб'єктної позиції комунікантів, актуальною інтерактивністю, певним репертуаром комунікативних стратегій і тактик. Ефективність реалізації стратегій і тактик в освітньо-пізнавальному радіодискурсі забезпечується вербалізованими засобами різнорівневих мовних ярусів: фонетичного, лексичного, граматичного.

Освітньо-пізнавальний дискурс орієнтований на об'єктивне логічне відображення дійсності, мовлення в ньому суворо структуроване, йому властива конкретність і економія лексичних засобів — це пов'язано з необхідністю в одному повідомленні за малу кількість часу дати найбільший обсяг інформації.

Діапазон засобів передачі когнітивної інформації великий і включає наступні компоненти: скорочення, абревіатури (*CD, CD-ROM, CPU, DDR, USB, XP*), що збільшують щільність інформації; засоби, що забезпечують об'єктивність викладу: пасивні конструкції, незначено-особисті та безособові речення, переважання абсолютного теперішнього часу, безособова семантика підмета.

З особливостями аудитивного сприйняття інформації пов'язані норми і правила побудови окремих висловлювань. Превалюють короткі висловлювання з простою граматичною структурою, прямий порядок слів, який краще сприймається «на слух», відсутні багатослівні обставинні звороти, які відволікають від основного сенсу. Якщо вислів має складну структуру, то при відтворенні його смислове членування підкреслюється за допомогою пауз і інтонації.

Характерною рисою всіх текстів освітньо-пізнавального радіодискурсу є їхнє особливе термінологічне навантаження. Велика кількість термінів (*Adapter, Backup, Buffer, Home, Image, Mousestick, Profile; клієнт, компіляція, лінкер, інтернет, контролер, сервер, хакер, відеоплеєр, провайдер, вінчестер, браузер*), назв корпорацій (*Canon, Compaq, IBM, Intel, Linux, Microsoft, Sony i Toshiba*) і продукції сфери інформаційних технологій (*Motherboard, Bluetooth, Walkie-Talkie, анлімітид, фаєрволз, вокі-токі, смарт хоум, вай фай, глобалгезеринг, солюшенс, хай-тек*) дозволяють віднести їх до текстових маркерів, що відбивають форму дискурсу як сукупність найбільш типових мовних засобів, що використовуються учасниками для реалізації головної, когнітивної мети радіодискурсу цього типу.

В освітньо-пізнавальному радіодискурсі превалює фон нейтральної писемної літературної норми, проте присутні мовні засоби, що забезпечують виконання другої частини комунікативного завдання — функції впливу (зацікавити слухача): спеціальні засоби, що створюють ефект зближення автора зі слухачем: риторичні запитання, вставні слова; лексика з емоційно-оцінної конотацією; інверсії, що підкреслюють оціночні компоненти речення; різноманітні засоби передачі естетичної інформації, запозичені з арсеналу художньої літератури: використання епітетів, порівнянь, метафор.

Як ефективний комунікативний чинник у радіопередачах використовується діалог. Реалізація принципу діалогічності мовлення пов'язана з певними труднощами, оскільки діалог в умовах масової комунікації — це свого роду імітація міжособистісного спілкування. Діалогічність пов'язана зі спрямованістю на адресата та прагненням взаємодіяти з ним, причому ця взаємодія відбувається з передбачуваними смисловими позиціями слухачів.

В аналізованому освітньо-пізнавальному дискурсі діалогічність мовлення носить умовний характер, оскільки адресати радіопрограм

не беруть безпосередньої участі в радіоефірі. Тому ведучий створює ефект залученості адресатів за рахунок персоніфікації своєї промови, власного представлення.

Крім того діалогічності мовлення сприяють питально-відповідні комплекси, пряма і непряма адресованість, спонукання до ментальних дій, використання «ми-конструкцій», що вказують на двобічність комунікації: *zгадаємо, пам'ятаєте, долучайтесь до нас; erinnern Siesich; DarüberhinausbeantwortenwirdieFrage, welcheRolleindiese mSzenariodasFernsehgerdtnochhat.*

Говорячи про просодичну оформленість освітньо-пізнавального радіодискурсу, варто зазначити, що до звукового аспекту радіо- і телеінформації висуваються особливі вимоги. Радіо й телебачення традиційно беруть на себе функцію формування мовного еталона на всіх рівнях мови, включаючи, у першу чергу, рівень вимови. Професійна підготовка диктора передбачає фахову освіту, пов'язану з оволодінням правил риторики, техніки читання й, насамперед, норм вимови. Вимова дикторів, які є «законодавцями» орфоепічної норми, відрізняється дотриманням усіх установлених правил вимови.

Просодичні характеристики інтонаційного контуру висловлень в українському та німецькому мовленні у межах дослідженого типу радіодискурсу демонструють конкретно-мовну специфіку: розповідні речення в українському мовленні характеризуються середнім тональним діапазоном, у німецькому — широким. При цьому локалізація мелодійного максимуму в українському мовленні припадає на початок, в німецькому — на кінець синтагми. Мелодійний рівень початку синтагми в українському мовленні нижче середнього показника, кінця синтагми — вище початку, в німецькому мовленні мелодійний рівень початку синтагми середній, кінця синтагми — низький. При цьому частотний діапазон синтагми в українському мовленні середній, в німецькому — широкий. Крім того, німецьке мовлення демонструє більшу варіативність мелодики в некінцевій синтагмі розповідних речень.

У спонукальних реченнях локалізація мелодійного максимуму в українському мовленні припадає на середину, в німецькому — на початок синтагми. Мелодійний рівень початку синтагми в обох мовах вище середнього, кінця — нижче середнього, частотний діапазон широкий.

Спеціальне питання демонструє збіг всіх інтонаційних характеристик в обох мовах. Що стосується загального питання, в українському мовленні локалізація мелодійного максимуму припадає на середину і кінець, в німецькому — на кінець синтагми. В українському мовленні мелодійний рівень початку синтагми середній, в німецькому — вище середнього, мелодійний рівень кінця синтагми в українському мовленні нижче початкового, в німецькому — вище. Частотний діапазон синтагми в обох мовах є широкий.

Заслугує на увагу сегментний рівень досліджуваного типу українськомовного та німецькомовного дискурсів внаслідок термінологічного навантаження одиницями англо-американського походження. Запозичені лексеми та оніми (назви корпорацій, торговельних марок, програмного забезпечення) піддаються фонетичній адаптації в фонетичних системах мов, що сприймають.

Результати проведеного експериментально-фонетичного дослідження доводять, що фонетична адаптація англо-американських запозичень в освітньо-пізнавальному радіодискурсі зумовлює алофонічне варіювання голосних і приголосних англійських фонем у німецькому й українському мовленні, що призводить до виникнення складних діафонічних відносин (у вигляді співіснуючих звукових варіантів) між фонетичними системами контактуючих мов. У фонетичних системах досліджуваних мов-реципієнтів експериментально встановлено функціонування інноваційних одиниць (ксенофонів), які створені за зразком відповідних фонем мови-донора; констатовано інтерферентний вплив мов-реципієнтів на акустичні характеристики ксенофонів.

Як механізми алофонічного варіювання голосних і приголосних англійських фонем у німецькому й українському мовленні дикторів радіоповідомлень виступають такі: заміна вихідної англійської фонемі відповідною фонемою мови-реципієнта, при цьому найбільшою фонетичною варіативністю відрізняється реалізація англійських фонем, що не мають відповідностей у німецькій та українській мовах; звукова конвергенція (передача двох іншомовних фонем однією фонемою мови, що запозичує); звукова дивергенція (передача однієї фонемі запозиченого слова різними фонемами мови, що запозичує); синтагматична субституція (заміна однієї фонемі мови-донора кількома фонемами мови-реципієнта); реалізація ксенофонів.

Проведене дослідження демонструє різний ступінь фонетичної адаптації англо-американських запозичень у вокалічній та консонантній системах мов-реципієнтів: вокалічним системам обох мов-реципієнтів властиве встановлення діафонічних відносин, у той час як консонантні системи обох мов, що запозичують, значною мірою розширюють свій фонемний інвентар за рахунок ксенофонів при вимові англо-американських запозичень в освітньо-пізнавальному радіодискурсі.

Статистичне опрацювання одержаних під час дослідження результатів дозволяє класифікувати ксенофони [r], [dʒ], [w], які мають інтерферентний характер, а також [s] у позиції перед голосним та фонемні комбінації [sp] і [st] в ініціальній позиції як закономірності, що поширюються на значний шар англо-американських запозичених лексем в досліджуваному типі освітньо-пізнавального німецькомовного радіодискурсу. Водночас статистичні дані свідчать про те, що вживання ксенофонів [p], [θ] у німецькому та українському мовленні, ксенофона [r] в українському мовленні, ксенофонів [d] у фінальній позиції та темного [l] у німецькому мовленні не є закономірним явищем і може розглядатися лише як загальна тенденція сучасного стану фонетичних систем досліджуваних мов.

Констатовано, що українська мова в значно меншій мірі у порівнянні з німецькою розширює свій фонемний інвентар за рахунок ксенофонів англійського походження при вимові англо-американських запозичень сфери інформаційних технологій, що може розглядатися як конкретно-мовна особливість україномовного освітньо-пізнавального радіодискурсу.

Аналіз результатів дослідження дає можливість дійти таких висновків. Дискурсотворчі характеристики освітньо-пізнавального радіодискурсу обумовлюють його мовну репрезентацію, яка має універсальний характер в досліджуваних мовах. Конкретна мовна специфіка виявляється в окремих аспектах зазначених мов у межах аналізованого типу інституційного дискурсу, зумовлених типологічним класом досліджених мов: аналітико-синтетичній побудові німецької мови та синтетичній побудові української мови, розбіжністю інтонаційних маркерів, що є історично зумовленими, ступенем взаємодії досліджуваної мови з англійською мовою: інтенсивніше контактування німецької мови призводить до розширення фонемного інвен-

тарю німецької мови при вимові англо-американських запозичених лексем у межах освітньо-пізнавального радіодискурсу.

В якості перспектив дослідження розглядаємо аналіз та зіставлення дискурсотворчих та лінгвістичних особливостей різних типів радіодискурсу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. — М. : URSS / УРСС; ЛКИ, 2008. — 288 с.